

(с. 313). *Ад кахання да расстання – дарога тая, што праз нас* (с. 331). *Любові ўсе роўныя з роўных* (с. 349). *Спрэчкі з лёсам – найчарней смалы* (с. 146). *Што згублена – лёс не вяртае* (с. 349). *Мы на Зямлі па-рознаму святыя* (с. 429).

Крыху лічбавай канкрэтыкі. Са “Случарын” (429 старонак тэксту) выпісана больш за 120 афарыстычных выслоўяў. Гэта выразы розныя па тэматыцы, па насычанасці эмоцыямі, па ступені высвечанасці праблем. Такія яны, багатыя і дакладныя, гнуткія і адначасова ўстойлівыя, жаночыя і агульначалавечыя афарызмы В. Аколавай.

Р. С. Ці ёсць тое, што можа напісаць толькі жанчына і ніколі не зможа напісаць мужчына? Яшчэ адна задачка.

5. *“Абароньвайся, Слова, сабою!”*

На с. 232–234 “Случарын” верш “Да Фёдара Янкоўскага ў госці”. Тэкст канцэптואльны: аўтарка выключна дакладна высвеццла сутнасць асобы Фёдара Міхайлавіча, яго сэнс і духоўнасць. Чытаем верш, а чуем Фёдара Міхайлавіча: *“Грошы ўціснуць і мову ў інтрыгі”*, *“Беларускія мудрыя кнігі не замкне палітычны замок!”*, *“Беларускія веку пазыты над хлуснёю і подласцю над!”*, *“Беларускі народ – не папёркі, не духоўны сляпенькі туман”*, *“Беларусь – над малітвамі Бога.”*, *“Беларусь аб сусвет не парань”*, *“Абароньвайся, Слова, сабою!”*.

Настаўнік, грамадзянін, пісьменнік Янкоўскі жыў клопатам пра Радзіму і народ, пра яго культуру і мову пра духоўнасць і веру. Гэты больш-перажыванне вельмі дакладна перададзены ў вершы. Аднак была і настойлівая светлая надзея, што *“І ў вялікую славу княгіні ад прастола вякоў падвядзе мову родную, што не загіне ні ў Сягонні, ні ў Заўтрашні Дзень!”*.

Анжэліка Садоўская, Таццяна Пучынец

КАМПАНЕНТ ХЛЕБ ВА ЎСТОЙЛІВЫХ МОЎНЫХ ВЫРАЗАХ БЕЛАРУСАЎ: СЕМАНТЫЧНАЯ РЭАЛІЗАЦЫЯ

Не прыходзіцца даводзіць, наколькі важным артэфактам для матэрыяльнай і духоўнай этнакультуры беларусаў з’яўляецца *хлеб*. Ён быў асноўным прадуктам харчавання беларускіх сялян, “галавой”, “гаспадаром” ва ўсякай ядзе і гаспадарцы, без хлеба не елі аніводнай стравы і не выходзілі з хаты, хлебам-соллю сустракалі гасцей, ён стаў сімвалам дабрабыту, дастатку, шчасця, квінтэсенцыяй дабра і неад’емнай часткай разнастайных магічна-рытуальных практык.

Аб’ектам нашай увагі стала семантычная рэалізацыя кампанента-лексемы *хлеб* у складзе фразеалагічных і парэміялагічных адзінак беларускай мовы. У шэрагу лексікаграфічных даведнікаў устойлівых моўных выразаў намі вылучана больш за 200 фразеалагізмаў і парэмій, у якіх кампанент *хлеб* рэалізуе наступныя значэнні:

1. Прадукт харчавання, які выпякаецца з мукі: *аб адным хлебе* ‘без даатковай стравы’; *і да хлеба* ‘іншыя, апрача хлеба, прадукты харчавання’; *На хворасце хлеба не сячэш* ‘прамае значэнне. *Сколька не піхай у печ, а на хворасці хлеба не сячэш, нада закінуць тоўстых палак*’; *Без хлеба яда – да парога хада* ‘калі есці страву без хлеба, то добра не наясяіся’; *Крупны драны, хлеб гатовы, абы трыбух здаровы; Добра каша пры хлебу, добра баба пры дзеду* і інш.

2. Зерневыя расліны (жыта, пшаніца і пад.) на корані; ураджай: (*Зарадзіла*) *мятліца – хлеба палавіца; Зарадзіў званец – хлебу канец* ‘гаспадарчыя заўвагі наконт жыта’; *Калі гаспадар у гнаі ходзіць, тады ў яго хлеб родзіць; Зямлю ўгноіш – хлеба падвоіш* ‘пра прычынна-выніковую залежнасць велічыні ўраджаю ад ступені ўгнаення глебы’ і інш.

3. Сродкі для існавання, заробак, даход: *ісці (пайсці) на свой хлеб* ‘пачынаць жыць самастойна, зарабляючы на сябе’; *есці свой хлеб* ‘жыць, самому зарабляючы на сябе’; *без хлеба сядзець* ‘быць незабяспечаным сродкамі існавання’; *кавалак (кусок) хлеба* ‘сродкі для існавання’; *скарынка хлеба* ‘мізэрныя сродкі для існавання’; *не вялікі хлеб* ‘невысокая аплата працы’; *адбіваць хлеб* ‘пазбаўляць каго-небудзь заробку, беручыся за тую ж работу, справу і пад.’; *Пакуль (у (на) гымне) цэп, патуль (датуль) (на сталі) хлеб* ‘пакуль чалавек працуе, патуль ён мае сродкі для існавання’; *Батрачы (служачы) хлеб – сабачы (хлеб)* ‘моўная залежнасць ад каго- або чаго-небудзь у атрыманні сродкаў для існавання зневажае чалавечую годнасць’; *З музыкі хлеб невялікі* ‘заробак у музыканта невялікі, незайздросны’; *У музыкі хлеб невялікі, а спявакі маюць ніякі* ‘пра невялікі заробкі музыкантаў і спевакоў’; *Ксёне (поп) служыць не для Езуса (Ісуса), а для хлеба куса; Хвасць хлеба не дасць; есці хлеб* ‘з чаго. Мець карысць, даход з якога-небудзь занятку’ і пад.

4. *Хлеб* паказвае на узровень чалавечага дабрабыту (можа характарызаваць як беднасць, галечу, нястачу, галоднае існаванне, так і заможнасць, багацце), адпаведныя ўмовы жыцця, магчымасці, становішча: *Ад хлеба не шукаюць хлеба* ‘не варта адмаўляцца ад таго, што ўжо ёсць, дзеля пошукаў нечага лепшага’; *Быў бы хлеб, а мышы знойдуцца* ‘калі ёсць умовы, магчымасці, заўсёды знойдзецца хто-небудзь для самавітых, нядобрых учынкаў, спраў і г. д., гаворыцца з неадабрэннем’; *на ласкавым хлебе* ‘быць, жыць, сядзець і пад. на чым-небудзь утрыманні’; *Дарма есці хлеб* ‘жыць, нічога не робячы, не прыносячы ніякай карысці’; *Ёсць хлеб – ядзім, а няма – глядзім, сёння паабедваем, а як заўтра – не ведаем* ‘кажуць пра беднасць, нястачу і няпэўнасць у жыцці’; *Жывём, хлеб жуём* ‘Жывём памаленьку. Часцей гаворыцца як адказ на пытанне: “Як жывеш (жывяце)?” Часам ужываецца як няпэўная характарыстыка жыцця’; *не вялікі хлеб* ‘не зусім забяспечаныя ўмовы жыцця’; *З хлеба на квас (ваду)* ‘сятак, надгаладзь, не наядаючыся, галадаючы’; *Няма хлеба – пераб’ёмся пі-*

рагамі ‘жарт., не будзем бедаваць пры нястачы’; *Сядзець на хлебе і (ды) на вадзе* ‘жыць надгаладзь, галадаць’; *Хлеб за хлеб заходзіць* ‘жыве заможна’; *у хлеб увалілася (дзеўка)* ‘выйшла ў добрую і багатую хату замуж’; *Хлеб і вада – маладзецкая яда* ‘гаворыцца як сцвярджэнне, што гэта не голад, калі пры адсутнасці іншай яды даводзіцца есці толькі хлеб’; *Хлеб, соль і вада – маладзецкая яда* ‘так падахвочваюць дзяцей збіць адчуванне голаду пры адсутнасці іншай ежы’; *Ядзім хлеб траякі: чорны, белы і ніякі* ‘пра сацыяльную няроўнасць і неаднолькавы дастатак, дабрабыт’.

5. Праца, занятак і іх вынік: *лёгка хлеб* ‘пра лёгкую, бестурботную працу’; *цяжкі хлеб* ‘праца, якая патрабуе вялікіх намаганняў, цяжкая фізічная праца’; *у хлеб уваліўся* ‘калі хтосьці знайшоў добрую працу, якой будзе забяспечаны на доўгія гады’; *Горка часам праца, ды хлеб ад яе салодкі* ‘гаворыцца з упэўненасцю ў апраўданне добрых вынікаў часам цяжкай працы’; *Хто палое і рыбачыць, той хлеба не бачыць* ‘кажуць непахвальна пра таго, хто захапляецца паляўніцтвам і рыбнай лоўляй на шкоду асноўнаму занятку’ і інш.

6. Аснова ўсяго, самае важнае, галоўнае багацце, найвялікшы скарб, мера ўсіх рэчаў: *Хлеб – усяму галава; Хлеб над усім пануе; Не той багаты, хто мае срэбра і злата, а той багаты, хто мае хлеб; Хлеб будзе, дык і ўсё будзе.*

7. Надзённае, самае неабходнае, мінімум, неабходны чалавеку для існавання і жыццядзейнасці: *надзённы хлеб* ‘тое, што крайне неабходна для жыцця, для існавання, самае важнае’; *Неба ці трэба, а хлеба трэба; Дажыліся (прыжыліся, згалелі), палякі (казакі): ні хлеба, ні табакі* ‘самае неабходнае, дадаткова – беднасць, нястача, галечка’; *Салдату трошкі трэба: солі драбок ды хлеба чматок* і інш.

8. Ежа ўвогуле, харч., харчовыя запасы: *хлеб-соль* ‘харч, яда’; *Едзеш на дзень, бяры хлеба на тыдзень* ‘гаворыцца як папярэджанне, што ў дарозе ўсё можа здарыцца і лепш мець харчы ў запасе’; *Галоднай куме хлеб наўме* ‘галодны толькі і думае пра яду’; *Хто хлеб з сабой носіць, той есці не просіць* ‘гаворыцца з адабрэннем пра таго, хто, адпраўляючыся куды-небудзь, бярэ з сабой харчовыя ці іншыя запасы’. Вылучаны прыказкі, у якіх словы *ежа* і *хлеб* выступаюць узаемазамяняльнымі сінонімамі, напрыклад: *Даў Бог дзень, дасць і хлеб (ежу).*

9. Пачастунак: *хлеб-соль* ‘пачастунак’; *Хлеб на сталае – рукі свае* ‘кажуць, запрашаючы да пачастунку’; *Абы хлеб, зубы знойдуцца* ‘перан. на пачостку (пачастунак) шмат ахвотнікаў’; *Рад бы госцю – хлеба шкода; Еш, кум, хлеб, хоць пазычоны. – Дармо, я аддаваць не буду.*
1. Прыгаворваюць, калі скупы гаспадар садзіць гасцей за стол.
2. Прыгаворваюць, калі госці не зважаюць на скупасць гаспадара’; *Хлеб, соль еш і праўду рэж* ‘зварот да таго, каго хочуць пачастункамі падкупіць.

Ад пачосткі не трэба адмаўляцца, але і ад праўды не адступаць, а гаварыць заўсёды праўду’.

10. Тое, што непакоіць, хвалое чалавека, чаго ён хоча дасягнуць, жаданае: *Галоднай куме хлеб наўме* ‘чалавек найперш думае пра тое, што яго непакоіць, чаго ён хоча дасягнуць’; *Галоднаму не спіцца, калі хлеб сніцца* ‘чалавек не можа жыць спакойна, калі яго непакоіць, хвалое што-небудзь’; *Галоднаму хлеб сніцца* ‘пра таго, хто набыў нейкае непазбытнае жаданне нешта здабыць ці нешта дасягнуць’.

11. Матэрыяльныя выдаткі: *Завёў маленькі судок – нада хлеба на гадок* ‘цяганіна па судах патрабуе вялікіх выдаткаў’; матэрыяльнае (у процівагу духоўнаму): *Не хлебам адзіным жыве чалавек* ‘чалавек павінен клапаціцца не толькі пра свае матэрыяльныя, але і пра духоўныя патрэбы’.

12. Добрыя справы, учынкi (часта ў спалучэнні *хлеб-соль*); увогуле штосьці добрае: *Кінь хлеб-соль ззаду, знойдзеш спераду* ‘калі зробіш каму-небудзь ласку, то і табе адплацяць тым самым’; *Кінь хлеб-соль назад, а ён спераду апынецца*; *На благога чалавека хлебам кідаю, і то хлеб* ‘добра і гэта (тое, пра што гаворыцца ў папярэднім выказванні)’.

13. *Хлеб* як кампанент фразеалагізмаў – формул этыкету, звязаных з працэсам харчавання: *хлеб ды соль = хлеб-соль* ‘прыемнага, добрага апетыту. Пажаданне таму, каго засталі за ядой’.

Такім чынам, згодна з праведзеным даследаваннем, лексема *хлеб* у кантэксце ўстойлівых выразаў ужываецца як у значэннях (прамым і пераносных), зафіксаваных у тлумачальных слоўніках беларускай мовы (пункты 1–3), так і набывае шэраг нацыянальна-культурных канатацый, не адзначаных у даведніках агульналінгвістычнага тыпу (пункты 4–12). Да таго ж, слова *хлеб* ужываецца як кампанент фразеалагізмаў – формул этыкету, звязаных генетычна з даўнім звычаем падносіць жаданаму госцю як знак павагі бохан хлеба і соль, і становіцца такім чынам увасабленнем гасціннасці і хлебасольства.

Варта адзначыць і тое, што выразы з кампанентам *хлеб* шырока ўжываюцца беларусамі для характарыстыкі жыццядзейнасці чалавека, адносін яго да жыцця і іншых людзей (з *сямі печаву хлеб есці* ‘быць у розных пераплётах і многае зведаць у жыцці’; *макнуць свой хлеб у дзве солі* ‘адначасова дасягаць дзвюх мэт’; *Брат мой, але хлеб еш свой* ‘нягледзячы на сяброўскія ці сваяцкія адносіны, кожны найперш дбае пра сябе’; *Чужы хлеб – гасцінец, а чужая жонка – прыгажуня* ‘чужое здаецца лепшым, чым сваё’; *Чужы хлеб – гасцінец* ‘усё чужое здаецца смачнейшым’; *Хочацца хлеба, ды нож тупы* ‘высмейваецца лянога’ і інш.); утрымліваюць ацэнку становішча чалавека (*Служачы хлеб – сабачы* ‘гаворыцца як ацэнка становішча чалавека, які працуе па найму ў сферы разумовай ці невытворчай фізічнай працы’; *Прымачы хлеб – сабачы* ‘гаворыцца як ацэнка

становішча прымака, што жыве ў доме бацькоў жонкі'; *Цераз хлеб шукаюць хлеба* 'мяняць становішча, прывычны парадак жыцця і пад.').

Літаратура

1. Іванова, С. Ф. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў : лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў. – Мінск : Бел. Фонд Сораса, 1997. – 262 с.
2. Лепешаў, І. Я. Тлумачальны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Гродна : ГрДУ, 2011. – 695 с.
3. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – 2 т.
4. Носович, И. И. Сборник белорусских пословиц, составленный И. И. Носовичем. Сб. ОРЯС. Т. 12, № 2. – СПб. : Типография Императорской Академии Наук, 1874. – 232 с.
5. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / пад рэд. А. С. Фядосіка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – 2 кн.
6. Прыказкі Лагойшчыны / Запіс. Адам Варлыга. – Нью-Ёрк, Мюнхен : Выданне Фундацыі ім. Пётры Крэчэўскага, 1966. – 112 с.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 4-е выд. – Мінск : БелЭн, 2005. – 784 с.
8. Юрчанка, Г. Ф. Народнае мудраслоўе : слоўнік / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Бел. навука, 2002. – 319 с.